

KIRIUSUTELU JÜRI VIKBERGIGA

10. IX 2013 tähistas Eesti Keele Instituudi vanemteadur ja Tallinna Ülikooli dotsent Jüri Viikberg oma 60. sünnipäeva. Juubilari küsitles LEMBIT VABA.

Millal ja kuidas avastasid endas huvi filoloogia ja keelte vastu?

See toimus pigem hilja kui vara. Olin koolis päris hea õpilane ja õppisin huviga nii ajalugu, geograafiat kui ka keemiat. Eesti keele õigekiri jäi juba varakult ja kuidagi märkamatuks ise külge ning kui nüüd tagantjärele meenutada, siis olid mu eesti keele õpetajad tegelikult kõik kirjandusõpetajad. Tänu neile olid mu silmad aga keskkooli ajal vähemalt Loomingut näinud. Nii et abituuriumis ülikooliplaane pidades ei olnud mul üht kindlat eelistust. Ajalugu võinuks vabalt olla mu esimeste eelistuste hulgas, kuid tollased ametliku ajalookirjutuse kõverpeeglid mõjusid peletavalt. Tartusse eesti keelt õppima minek tundus ausam ja etem valik, kuigi eelseisvast stuudiumist mul selget ettekujutust ei olnud. Lugada meeldis mulle jah kangesti ja koolikirjatöö sobis, kuid see oli ka kõik. Mõte liikus isegi ajakirjanduse peale (et kus annaks alles tegelikku elu lehte panna!), niisiis ikkagi humanitaaralade piires.

Lõpetasin Rapla keskkooli trakto-ristipaberitega ning filoloogiat hakkasin teadlikumalt avastama ülikoolis õppides. Algusaastate loengukursustel ja prof Paul Ariste juhatatud Vadjamaa-ekspeditsioonidel selgines vähehaaval, mida leidub keeles ja keele taga, kuidas väljenduvad keeles ka rahva kultuur ja ajalugu. See oli tore äratundmine, kui sain eestlasena aru, mis on meie keeles sarnast ja erinevat näiteks vadja või soome keelega. Kui kolmandal kursusel tuli viie eriharu vahel valides spetsialiseeruda, valisingi soome-ugri keeled. See paistis sisaldavat palju rohkem kui üks-

ainus eriharu ja kergitas enesetunnet, et osa erialaaineid loeti soome keeles.

Kuidas sattusid tööle omaaegsesse Keele ja Kirjanduse Instituuti?

Omaaegsesse KKI-sse juhtusin esmalt tudengina, kui oma Vadja-ekspeditsioonidega seoses lappasin soome-ugri keelte sektoris vadja kartoteeki ja koostasın küsitluskavu keelematerjali kogumiseks. Väga abivalmina mäletan votoloog Elna Adlerit, sektorijuhataja Valmen Hallap tundis huvi ka minu huvide vastu. Muidu vihtus igauks oma tööd teha ja majas oli vaikus.

Kui lõpetamine juba lähenes, soovitas Ariste mul maad kuulata Valdek Palli juures ja arvas, et võiksin KKI-s raketust leida. Värske sektorijuhataja Pall leidis, et soome-ugri taust tuleks murdesektoris töötades kasuks, kuid kõhkles, sest uute kohtadega oli raskusi. Töötasin siis pärast ülikooli poolteist aastat Juuru keskkoolis õpetajana ja kui tekkis võimalus konkureerida aspirandikohale, asusin eksameid sooritama. Pärast aspirantuuriõpinguid hakkasin murdesektoris koostama murdesõnaraamatu käsikirja (alates lehmanimest *Maasik*). Arvan, et kulus oma kolm-neli aastat, kuni kohanesin vähehaaval instituudi-elu ja ametiga ning hakkasin märkama teemasid, mida üles noppida ja millesse sisse elada. Esiotsa töötasin üle poole aasta suures toas suure laua taga, kus enamasti istusid kartoteegi kasutajad. Kui aga Aili Univere sai 80-aastaseks ja siirdus vanaduspuhkusele, siis sain tema kirjutuslaua endale päris oma kirjutuslauaks.

Millised on Sinu tööülesanded instituudis? Kas need on aegade jooksul muutunud?

Mu põhitööks on kauemat aega olnud murdesõnaraamat, käsikirja koostamine 1980. aastail ja toimetamine alates

1990. aastatest. See töö on käinud ja käib vastavalt väljatöötatud koostamishuhtele ja eeldab mõtestatud kesken-dumist. Kolme peamurde sobitamine ühte sõnaraamatusse pakub intellek-tuaalset pinget ja töö ei muutu mehaani-liselt rutiinseks. Mõnda aega kuulus mu tööülesannete hulka ka murdesektori juhatamine (1990–1999) ning sõnaraa-matutöö korraldamine (1990–2005). Kui vahepeal töötasin põhikohaga Tallinna Ülikoolis (2005–2011), kahanes töökoor-mus EKI-s. Seejärel olen katsunud end taas jagada koostaja-toimetaja ning kee-leurija rollides.

Mis saab murdesõnaraamatust?

1994. aastal ilmuma hakanud „Eesti murrete sõnaraamat” on jõudnud jär-jega M-tähte ja viienda köite viimasesse, 25. vihikusse. Eelmised 24 vihikut (5085 lk) on ilmunud paberil, ent nüüd-sest muutub sõnaraamat kasutatavaks üksnes elektrooniliselt. Mõne aja pärast peaksid arvutisse sisestatud saama ka seni ilmunud vihikud ning siis võib sõnaotsinguid teha kogu valminud osa ulatuses. Sõnaraamatu edasine koos-tamine-toimetamine muidugi jätkub, pisut üle poole tööst seisab veel ees. Toi-metajaskond Mari Kendlaga eesotsas on nooruslikult elujõuline.

Milline töö Sulle rohkem meeldib, kas teadustöö või õpetamine?

Ei oska nii must-valget vahet teha ja küllap olen oma ossa sisse elanud kummaski valdkonnas. Minu kogemus ütleb, et tööpäev EKI-s on ettearvatum.

Kui teadustöö poolelt vaadata, siis ega sellega vist loengupidamist tingima-ta kaasnema pea. Õppetöö seisukohast on aga sellega seonduv teadustöö vägagi oluline. Ei kujuta hästi ette loengukur-susi, mida uuemate uurimistulemustega ei seostataks. Parim variant on tea-dagi õppe- ja teadustöö ühitamine.

Mis aga meeldimisse või eelistamis-se puutub, siis võib asi olla lihtsalt kal-duvuses või inimnatuuris. Olen mär-

ganud, et vajan oma teadustegevuses palju aega ja lähteandmeid, mida läbi töötades kuhugi jõuda (nagu kullapesija aherainest). Õppejõu osaks on kindlasti olla tunglahoidja ja ideeinimene, kes tu-dengeid ärgitab ning tegudele innustab, olgu lektori või juhendajana. Arvan, et mul võib ette tulla õnnestunud loenguid ja ettekandeid, aga ideepuistaja tüüp ma pigem ei ole. Olen enda arust keele-mees, kes loeb ka ülikoolis loenguid.

Oled teinud mitmeid uurimisreise Sibe-risse ja mujale. Mida need on Sulle and-nud? Milline on olnud uurimisreisi-de meeldejäävaim kogemus?

Oma uurimisreisi-dele mõeldes võin välja tuua lausa Vadja-perioodi (1973–1982) ja Siberi-perioodi (1983–1991) otsekui kaks pikemat tsükli. Olen küll kogunud ka Eestis keskmurde alal (1978–1980) ja Kaukaasias (1990), pi-sut lindistanud isegi Krimmis (2001) ja Kanadas (2006), ent Vadja ja Siber on eriliselt mällu sööbinud. Vadjast kogu-sin käsitöösõnavara, mille põhjal kir-jutasin diplomitöö „Nahaparkimise ja kingsepatöö terminoloogia vadja ja isuri keeles” (1976), Uurali taga Siberis kogusime Sinuga sealsetest eesti küladest keelematerjali, millest vormisin kandi-daadiväitekirja „Eesti keelesaared Sibe-ris” (1989). Muidugi lisasid keeleekspe-ditsioonid hulga uudset materjali meie keelearhiivi, mulle endale andsid need aga väärt elukogemusi. Võõraste ini-mestega suhtlemine, nende küsitlemine ja helilindistamine teritasid kindlasti mu keelekõrva, ent tähendasid ühtlasi sissevaadet nende tegusasse ellu ja osa-saamist nende mõttemaailmast. Vana-de vadja keelejuhtide, näiteks Oudekki Figu-rova puhul olin lummatud nende elutarkusest ja sisemisest intelligentsu-sest, olgugi nad käinud koolis poolteist või paar talve. Nendega võrreldes või-nuks hiljem nii mõnelegi diplomeeritud tegelasele ütelda, et liikugu linna peal ringi, diplom hambus – et oleks millest-ki näha, et mees on koolis käinud.

Oled kaitsnud väitekirja Siberi eesti keelesaarte teemal. Miks just see teema? Mida tahaksid oma väitekirjast esile tõsta?

Siberi eestlastest sain aimu 1979. aastal Juurus, kui tutvusin Jaan Tertsiusega, Hans Tertsiuse pojapojaga Siberist. Ta oli tulnud vanuigi elama vanaisa kodukanti Mahtrasse ning pajatas Viruküla elust Omski oblastis. Süttinud huvi ei lasknud enam lahti ning 1983. aastal läksime esimesele keelereisile Krasnojarski kraisse ja Omski oblastisse. Tutvumisest Siberi eestlaste keelekasutusega sain ühtlasi põneva väitekirjateema. Eriti köitis teema uudsus, sest tegemist oli läbiuurimata valdkonnaga. Eesti keelesaartest olid dialektoloogid harjunud mõtlema kui eesti murdealade jätkust, nagu näiteks leivudest ja lutsidest Lätis. Vanade, XIX sajandil Siberis rajatud eesti asunduste keelel polnud aga eesti murdekaardil analoogi, sest nende külade keel oli ajapikku kujunenud mitmelt murdealalt pärit väljasaadetute keelest. Kui murdesektoris reisitulemustest rääkisin, andis üks kui teine vanem kolleeg sõbralikult mõista, et niisugusel segakeelel pole murrete seisukohalt mingit väärtust, kasutagu ma meie nappe lindivarusid parem Eestis murdeid salvestades. Eks ma arvestanud keelesaarte keelesuhete kirjeldamisel muidugi ka eesti murde- tausta, ent selle teemaga seoses jõudsin paratamatult otsapidi sotsiolingvistikasse välja. Asjaolu, et keelesaarel Siberis jätkus eesti keelekasutust ka 4. ja 5. sugupõlves, paistis õigei erandlik, sest n-õ kirvereegli järgi pidanuksid väljarändajad oma emakeelest loobuma juba 3. põlvkonnas. Uueks lähenemiseks sõnavaralaenude ja interferentsinähtuste kõrval oli ka tähelepanu pööramine koodivahetusele. Hiljem on koodivahetuse ja -kopeerimisega tegelnud süvemalt meie nooremad sotsiolingvistid (Anna Verschik jt) ning saavutanud väga häid tulemusi.

Tollal tundus uudne isegi ülevaade eesti asunduste ajaloo, kui kasutasin XIX sajandi allikaid, sh arhiiviandmeid, mis neutraliseeris tublide komparteisõdurite (nt Viktor Maamägi) agitatsioonikirjandust. Mõnevõrra puhastatud ajalooaknast nägid oma uurimisvaldkonda kohe selgemini ka 1990. aastail alustanud folkloristid (Anu Korb jt), etnoloogid (Aivar Jürgenson) ja isegi ajaloolased (Ilja Lotkin Omskis). Heameel on näha, et nad on tuule tiibadesse saanud ja oma ala silmanähtavalt edasi viinud. Vast sobiks siia ka üks iseloomulik näide, kui aeglaselt-kiiresti saavad humanitaaride publikatsioonid tagasidest. Minu artiklites viidatud Omski ajalooarhiivi arhivaalidele (1984, 1988) on viidatud Aadu Musta monograafias „Siber ja Eesti. Jalaraua kõlin” (2012), terve inimpõlv hiljem. Hea märk, et on jõutud samadele algallikatele.

Mis motiveerib Sind uurima alamsaksa laene?

Võib kõlada triviaalselt, kuid ikkagi uudishimu. Olen sõelunud enam-vähem kindlad laenujuhtumid ühtekokku ning katsunud neid eristada võimalikest rootsi ja/või ülemsaksa laenudest. Ega see alati olegi ilma küsimärkideta võimalik. Alamsaksa laenude ilmumist meie vanasse kirjakeelde olen poole silmaga võinud täheldada, ent samavõrd huvitavad mind ka sellise sõnavara laenumisteed meie naaber- ja sugulaskeelte taustal.

Milliseid kogumikke oled koostanud? Kas kohustusest?

Kogumike koostamisest sain maigu suhu 1990. aastate algul, kui nelja mehe koostöös sündis „Vene impeeriumi rahvaste punane raamat” (1993). See oli esimene katse registreerida vene šovinismist närvutatud rahvuskultuure endises NSV Liidus. Seejärel koostasime Sinuga teatmiku „Ohustatud uurali rahvad” (1995). Samasse rahvuspolii-

tilisse ritta võiks tinglikult lisada ka anekdoodiraamatu „Naeruga eilsest. Eesti anekdoot 1960–1990” (1997), kui arvestada (nagu ütles filosoof Hegel), et anastatud rahvaste ajalugu polegi muud kui anekdootide ajalugu.

Meelepäraseks ülesandeks instiituudi juhtkonnalt kujunes kogumiku „Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias” (1997) koostamine, sest võimaldas lähemat tutvunemist KKI/EKI arenguloo ning paljude kolleegide teadusloominguga. Oma moraalse kohusena võtsin pühendusteose „*Inter dialectos nominaque*” (2000) koostamist teenekale murdeuurijale Mari Mustale. Kolleegide kaastöid ja õnnitlusi kogunes rõõmustavalt rohkesti.

Mõnel juhul olen ma koostajaks satunud aga pealtnäha juhuslikult (ju polnud ma piisavalt osav kõrvale puik- lema). Teisalt olen märganud, et mõne mu kestvama huvi tulemuseks võib olla raamat otsekui märk, et sain selle teema ammentatud. Tehes 1990. aastail Eesti Instituudile kaastööd Eestis leiduvatest rahvustest ja keeltest, leidsin, et kuluks ära ülevaateteos neist kõigist ja vähemasti kogu XX sajandi ulatuses. Isikuandmenõukogu toetuse ja 67 kaas autori abil sündiski „Eesti rahvaste raamat” (1999). Kui nüüd teiste siiatulekust ja kohanemisest Eestis oli ülevaade olemas, tuli – juba sümmeetria mõttes – koostada kogumik „Eestlased ja eesti keel välismaal” (2010, koos Kristiina Praakliga), kaastegevaks 21 autorit kaheksast riigist.

Kogumikud on kogunenud-valminud harilikult paari-kolme aasta töö tulemusel ja küllap vääriks iga kogumiku saamisluugu kirjapanekut. Õigluse huvides pean möönma, et kui mainitud kogumikke poleks sündinud, oleksin ilmselt kirjutanud rohkem artikleid oma uurimistööst. Loodan siiski, et kokkuvõttes on neist kogumikest sünenenud pigem kasu kui kahju.

Miks kirjutad retsensioone?

Peaaegu põhjuseks lugemisel tekkinud hõõrdumist, millest hakkab sädemeid lööma. Tavaliselt ma raamatuid lugedes arvustamisele ei mõtle. Ka siis, kui tekst paneb urisema ja äärtele märkusi sirgeldama, suudan end enamasti talit- seda. Kui aga kolleegi raamat on tõesti hea ja võib eeldada, et seda ei kiputa märkama või kui keegi on teost isegi tutvustanud, aga teinud seda ratsa- hobuse seljast, siis võtan asja ette.

Levinud arvamus järgi on lihtsam tutvustada-arvustada kui oma teksti kirjutada. Mul vist suurt vahet pole. Esiteks süvenen teosesse ja teen kind- laks, millest ja kuidas on kirjutatud. Seejärel uurin alusmaterjale, et näha, millest ja kuidas on teos kokku pandud. Aega võtab see palju ja teadustööna ar- vesse ei lähe, aga arendab silmaringi ning annab hea enesetunde.

Omaette valdkonna moodustavad mitmesugustele teadustöödele tellitud eel- ja siseretsensioonid, sisulised eks- perthinnangud, mis ei kuulu avalikus- tamisele ega levitamisele trükisõnas. Küll olen aga publitseerinud oma hin- nanguid oponeeritud väitekirjade kohta.

Mis Sul on praegu teoksil? Mis kavas?

Hakkan alamsaksa laensõnade sõ- nastiku koostamisega jõudma lõppjär- ku. Näen oma edasise töö loogilise jätk- kuna ülemsaksa laenurühma lisamist, et valmiks tervikkäsitlus saksa laen- sõnadest eesti keeles. Loodan jätkata ka sõnaraamatutööd ning leida aega poolvalmis kirjapanekute lõpuni mõtle- miseks ning trükis vormistamiseks.

Kas filoloogiline liin järelkasvus jätkub?

Lootust on, sest meie perest on paar tüdrukut läinud keeli tudeerima. Tütar Reeli on romaani filoloog ja lõpetab ke- vadel suulise tõlke magistriõppe. Järg- mise põlvkonna esindaja Käbi on alles vastne eesti filoloogia tudeng. Elame, näeme.